
*С.В. Кострюков,
кандидат філософських наук,
доцент Національної гірничої академії,
м. Дніпропетровськ*

ЛЮДИНОТВОРЧА СУТНІСТЬ КУЛЬТУРИ

Культура – фундаментальне явище суспільства. Людство виживає і розвивається завдяки перевазі культури над руйнівними суспільними процесами. Культура формується в процесі історичного опанування людьми ресурсів існування і виявляється гуманізованим досвідом виробництва та засвоєння індивідами створених ними цінностей. У філософській і науковій літературі феномен культури висвітлений досить різнобічно [1; 2; 3; 4; 5]. Насамперед, фахівці звертають увагу на три особливо яскраві риси культури: її людський, ціннісний і штучний характер.

Одна з нагальних потреб формування культури – прагнення людей оцінювати процес і результат власної активності. Постійне оцінювання людиною навколишнього світу, самої себе, своїх дій та наслідків цих дій, визначення критеріїв оцінки та самих оцінок через духовні детермінанти діяльності, а також необхідність здійснювати ціннісний вибір з того, що вчинено та зроблено, становить аксіологічний аспект культури.

Обов'язковою складовою створення предметності та її засвоєння в культурному аспекті виступає вироблення ціннісного ставлення до такої предметності. Ціннісне ставлення до певної діяльності людей і створених людьми об'єктів є неодмінною умовою залучення людини в культурне поле. Такому ціннісному підходу навчають, такі об'єкти зберігають та відтворюють, ними дорожать, ними можуть захоплюватися, їх аналізують. Водночас, потрібне розуміння того, що наділення ціннісним змістом не цінностей, а антицінностей призводить до створення ієрархії хибних цінностей і прийняття за культуру, по суті, не окультурених або антикультурних форм (наприклад, фашистського режиму). Отже, виробництво, виявлення, засвоєння, зберігання і збільшення цінностей, а також

правильне розуміння суб'єктами ціннісного змісту становлять сутнісні та інваріантні якості культури.

Однак культура перманентно проблемна вже в тому розумінні, що її існування далеко не фатально. Культура проблемна у її постійно незавершеному прояві. Фахівці стверджують, що існують періоди девальвації та переоцінення цінностей в історії. Протягом суспільного життя відбуваються зміни, внаслідок яких те, що ще недавно засуджувалося, стає цінністю, а те, що було особливим, цінним, раптом втрачає цих властивостей. Тому, внаслідок зміни історичних епох, приходу до життя нових поколінь, піднесення потреб людей з поступом історії виникає необхідність з'ясування змістовного сповнення культури, її утвердження у суспільстві.

Ідентифікація суб'єктами цінностей є окремим і важливим напрямом духовного життя суспільства. Однак проблемність культури, відносність меж між цінностями і не цінностями, виникнення необхідності для суб'єктів з часом прибігати до паліативів перетворюють ідентифікацію культури на складний, суперечливий процес, що залічується до факторів культурного творення і постійно існує у суспільстві.

Ще одне покликання культури – це її онтологічне призначення. Виокремлення онтологічних підстав спричинює такий аспект метафізики культури, де виявляється початок суцього в полі культури. Суцце єдино, проте як плюралізм контрарних залежностей у ньому визначаються зв'язки між протилежними початками: ідеальним і реальним, матеріальним і процесуальним, упорядкованістю і хаосом, суб'єктом і об'єктом тощо. Під час творення змісту культурної предметності і вирішуються такі суперечності.

Буття, відзначає Т.Лапіна, – це все реальне, здійснене, а світ ідеального становлять програми, проекти, задуми, ідеї тощо. Адже соціальні суб'єкти в їхній активності багато в чому покладаються на визначену мету, розроблені програми, висунуті проекти, складені плани. Культура розгортається в просторі суперечності між ідеальним і реальним. Над усім, що здійснено та зроблене в процесі суспільної практики, панують необхідність та ідеал, з якими суб'єкт порівнює зроблене і вчинене, здійснюючи для себе висновки, що і як робити далі [2, 74–75].

У процесах виробництва та засвоєння культури співвідношення ідеального і реального адекватно виражається в принципі взаємної зумовленості. В ідеальному суб'єкт духовно перетворює реальність, доповнюючи та виправляючи її. Проте, навіть якщо в ідеальному і створюється щось нове, його продукування неможливо без відштовхування від буття. Під час практичного втілення ідеального воно часто-густо корегується. Однак і серед стихійних творень іноді виникають культуриносні знахідки: наприклад, свого часу незаплановано виникла народна дипломатія. Перетворене буття, своєю чергою, є основою для народження оновлених феноменів ідеального. Забезпечення суб'єктами того, щоб реальне й ідеальне взаємно збагачували один одного, є одним із принципів існування культури.

У вигляді програм, проектів, регулятивів ідеальне спрямовує, генерує людську активність і є завдяки цьому духовним засобом суспільного формоутворення. Матеріалом і субстратом формоутворення та змін виступає матерія. Матерії протистоїть процес, а при взаємодії матеріальності і процесуальності виникають нові форми, якісні утворення.

Таким чином, культура заснована, зокрема, на здатності людей, використовуючи різноманітні матеріали і субстрати, правильно визначаючи способи діяльності, одержувати форми-результати, що є для людини цінністю, за рахунок чого суще нарощується і стає різноманітним. Завдяки подоланню суб'єктами інертності матеріалу при створенні нових форм, суспільне життя приростає, вдосконалюється.

Відзначимо, що цивілізований суб'єкт протиставляє культуру хаосу і людинокорпоративним деформаціям, явно або неявно закладаючи в прояви культури програму або зразок (соціокод): “так треба”, “так добре”. В.Стьопін обґрунтовано пише, що культуру можна розглядати як систему інформаційних кодів, що закріплюють накопичений історично соціальний досвід, який виступає щодо різних видів діяльності, поведінки та спілкування як їх надбіологічна програма [5, 63]. Розгортання культурогенних соціокодів у процесі людської діяльності забезпечує виконання культурою організуючої ролі, соціальної сили, що впорядковує там, де її впроваджують суб'єкти, і лише провідна роль культури в умовах цивілізації може

забезпечити перевагу у суспільстві людської впорядкованості над безладдям та структурністю над хаосом. У низці сфер суспільного життя (наприклад, у сферах матеріального виробництва, політики, соціального захисту населення) одним із виявів розвитку культури є становлення найскладніших та впорядкованих структур, що відповідають інтересам людей.

Не менш вагомим, порівняно з попередніми, є гносеологічне призначення культури. Як явище ціннісне й олюднене, культура заснована не лише на пізнанні, а й на широкому та глибокому осягненні громадського життя. Але без пізнання осягнення сущого неможливе, а суть пізнання зводиться до складання гносеологічних образів. Сукупність знань, набутих людством, є важливою складовою підгрунтя виробництва та засвоєння культури. У процесі набуття знань спостерігається синтез почуттєвого і раціонального, інтуїтивного й усвідомлюваного, предметного і соціального, наукового і позанаукового пізнання.

Крім того, засобами осягнення сущого є соціальна оцінка, інтерпретація, встановлення значення, розуміння та переживання. Внаслідок таких процесів формуються співвідносні, порівняльні та значеннєві репрезентації, а також досягається те, що М.Бахтін називав “глибиною проникнення”. Вдало осягаючи суспільне життя, людина набуває живого знання, що призводить до взаємопроникнення суб’єкта й об’єкта пізнання. Суб’єкт живого знання завжди прагне посісти гуманістичну позицію, поділяючи тривогу за долі народів та індивідів. Без одержання живого знання важко зрозуміти проблеми людини та її місце у суспільстві [6, 34–35].

Свідомість – не лише найвища форма відображення, а й ideale створення бажаної дійсності. Одним із завдань культури є складання проектів того, що потрібно або бажано створити. Складання моделей, що спираються на культурні надбання і проектування в них того, що органічно впишеться потім у мережу природного та суспільного детермінізму, є одним із принципів виробництва культури. Такі проєктивні та регулятивні моделі є ще приписами, пізнавальними утвореннями, що в ідеалі в духовній формі конденсують кращий людський досвід. При цьому регулятиви оцінюються не з точки зору істинності, а з точки зору правильності. Якщо в істині переважає відбиття сущого, то виведення правильного

означає духовний зміст можливих форм сушого і вираження вольової спрямованості суб'єктів. Однак відображення багато в чому зумовлює творчість, а вона, своєю чергою, стимулює розширення і поглиблення людського пізнання. Отже, культура постає основою досягненні істинності і визначення правильності в розумінні навколишнього світу.

Відображення дійсності, вираження ставлення до неї індивідів, програмування людської активності проявляються у світоглядних універсалиях, які В.Стьопін вважає граничними підставами кожної історично визначеної культури [5, 65]. В.Стьопін вирізняє два значних, пов'язаних між собою блоки світоглядних універсалий. До першого блоку він зараховує загальфілософські категорії (наприклад, “рух”, “річ”, “відношення”), до другого – соціально-філософські: “людина”, “суспільство”, “свідомість”, “воля”, “справедливість” тощо. Виявляючи аспект відображення таких категорій, дослідник відзначає, що в їх системі людина осмислює та переживає мир, зводить у цілісність усі явища дійсності, що попадають у сферу її досвіду [5, 65].

У системі універсалий культури виражені найзагальніші уявлення про основні компоненти та аспекти людської життєдіяльності, про місце людини у світі. Проте в цих самих категоріях, на нашу думку, містяться духовні основи активності людей, адже досвід в універсалиях культури систематизується, а узагальнена картина людського світу, яку створює взаємозв'язок універсалий, тобто світогляд, утворює певну шкалу цінностей. Отже, зміст світоглядних категорій розгортається у полі культури. І тією мірою, якою такі категорії необхідні для вираження принципів виробництва культури, названі універсалиї виступають як глибинні програми соціального життя [7, 52–63]. Таким чином, світоглядні універсалиї доцільно вважати важливим виявом гносеологічних підстав культури, що забезпечують духовну базу для включення людини у світ як активної істоти.

Заслуговує на особливу увагу й антропологічне призначення культури. Таке призначення полягає в необхідності для людей (за відсутністю готової ніші в природі) трудитися та творити, створюючи культурну предметність. Культура, розгортаючись, компенсує біологічну слабкість людини силою її розуму та її здатністю до

творення ноосфери та другої природи. Різноманітна людська активність, що ставить людей у продуктивні види відносин до природи, суспільства, до себе подібних, генерує різні види та підвиди культури. Культура зумовлюється потребою людей у багатобічному саможитті, універсальним характером засвоєння світу людиною.

Інша складова філософсько-антропологічних підстав культури полягає в необхідності для людей відтворювати самих себе, олюднюючи світ. Незважаючи на безперервний розвиток, людина за всіх часів свого існування має якісну визначеність – родову природу. Ця константа як сталість людської сутності виражається в категорії “людська гідність”: єдність обов’язкових фізичних, біологічних, соціальних і духовних якостей, втративши які, людина перестає представляти людину як специфічну форму сущого. Найважливіші родові якості людей: біологічність, діяльність, розумність, духовність, соціальність та індивідуалізованість – формують основу культури. Відповідно до родових якостей людей, виокремлюються культура виробництва і культура споживання, культура праці і культура дозвілля, ділова й ігрова культури, тілесно-фізична і духовна культури тощо [8, 88–89].

Створюючи “світ людини”, люди змінюються самі, зокрема, тому, що те, що вони створюють, висувають до них свої вимоги. Так, у права та моралі є свої вимоги до суб’єкта – до того, яким він має бути, щоб ефективно використовувати свій регулятивний і гуманітарний потенціали. Засвоєння культури зумовлює засвоєння особистістю соціально прийнятних норм поведінки. Не лише людина реальна, а й її ідеал, ідея особистості досконалого суб’єкта суспільних відносин перебуває в полі філософсько-антропологічних підвалин культури.

У філософській антропології усвідомлені не лише позитивні, а й негативні родові якості людини, вона попереджає про потенційну можливість самознищення людей. На основі рефлексії того, що людська активність може і руйнувати, виходячи з проблем виживання людства, в процесі суспільної історії подальшого розвитку набуває комплексна культура захисного характеру. Завдяки такій культурі у певних масштабах здійснюється профілактика і блокування різноманітних деструкції та деформацій, що викликані як необережною, так і навмисно руйнівною людською активністю.

Людина і життя як міра всіх речей – це загальний принцип, що задає та пояснює культуроносний характер певних форм суспільного життя. Насамперед, з метою дотримання прав людини сучасне цивілізоване суспільство виробляє спеціальні соціальні засоби твердження особистісної автономії та гідності, визнання на практиці цінності особистості. У цьому розумінні людина сама задає собі закони та підтримує свою родову натуру. З поступом історії люди дедалі більш свідомо підкоряють свою діяльність вдосконаленню самих себе за рахунок як суспільних, так і індивідуально-особистісних засобів.

З моменту появи інституту прав людини, одним із принципів виробництва культури є свідоме підпорядкування діяльності суб'єктів “людському виміру” і додання гуманістичної орієнтованості економіці та політиці. Т.Лапіна справедливо відзначає, що загально-філософським критерієм суспільного прогресу є існування людини в навколишній природній і соціальній дійсності, оскільки, зрештою, все робиться в ім'я людини і для людини [2, 81]. Вищим критерієм культурності країни є якість життя і місце особистості у суспільстві. Моральна ідея дійсної людяності – головний показник культури. Отже, фундаментальним призначенням культури виступає забезпечення культуроносними засобами існування людини за рахунок її власних творчих зусиль.

Не лише для суспільства, а й для кожного індивіда значущим виявляється соціальне призначення культури. Усі різновиди суспільного детермінізму – географічний, демографічний, соціально-економічний, технологічний – певним чином позначаються в конкретному змісті культур за країнами і регіонами. Виходячи з того, що природа суспільного детермінізму полягає в тому, що він має об'єктивно-суб'єктивний характер, суспільний детермінізм є вагомою підставою культури. З одного боку, непорушна дія у суспільстві об'єктивних законів, а з іншого – формування багатьох явищ суспільного життя становить велике поле творчості суб'єктів. Якдоцільність, як підстава діяльності, результати якої не порушують необхідного порядку життя, а не як причина, такий закон детермінує людську активність. Проте таку доцільність треба зрозуміти та виразити, а це може зробити лише соціальний суб'єкт. Він має визначити та засвоїти форми активності, що відповідають законам,

адже наслідки недотримання таких законів мають соціально-негативний характер і руйнівним чином позначаються на стані суспільства.

У суб'єктивному аспекті суспільного детермінізму виражається залежність протікання суспільного життя від природи, рівня розвитку й активності соціальних суб'єктів у суспільстві. Такий аспект суспільного детермінізму визначається і базовими цінностями, що сповідаються націями, змістом соціальних і предметних норм та дотриманням таких норм на практиці.

Суспільство є утворенням природно-штучним. Суспільство — і субстрат культури, і об'єкт впливу культури. Як соціальна форма виробництва і відтворення людини суспільство потребує цілеспрямованої підтримки. Громадський порядок, налагоджене і соціально орієнтоване національне господарство, ефективна охорона природи, здоров'я населення, прийнятне законодавство, збереження культурного надбання нації тощо — все це є об'єктами культурного впливу. Суспільство зберігається і захищається культурою. Одним із законів громадського життя стає взаємооблаштування особистості і суспільства. Вивчення та врахування суб'єктами матеріального і духовного виробництва, а також керування особистими і суспільними потреб входить до кола дії культури [7, 51–52]. Отже, соціальні принципи пояснення культури полягають в об'єктивно-суб'єктивному характері суспільного детермінізму. Цілеспрямоване формування суб'єктів, зацікавлених у культурогеному створенні реальності, становить соціальний принцип виробництва культури. Внаслідок дії такого принципу відбувається збереження соціальності та соціуму в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Оганов А.А.* Современная проблематика философии культуры // *Философия и общество.* — 2007. — № 2(46).
2. *Лапина Т.С.* Культура как объект философского осмысления // *Философия и общество.* — 2005. — № 3(40).
3. *Культура и рациональность. Интервью с А.В. Смирновым // Вопросы философии.* — 2007. — № 1.
4. *Межуев В.М.* Идеал культуры. Очерки по философии культуры. — М., 2006.

5. *Степин В.С.* Культура // Вопросы философии. – 1999. – № 8.
6. *Ахиезер А.С.* Проблема субъекта: человек – субъект // Вопросы философии. – 2007. – № 12.
7. *Селиванов А.И.* Метафизика в культурологическом измерении // Вопросы философии. – 2006. – № 3.
8. *Семенов В.С.* Диалектика взаиморазвития общества, культуры, цивилизации // Философия и общество. – 2006. – № 2(34).

Кострюков С.В. Людинотворча сутність культури.

Стаття присвячена дослідженню призначення культури в житті суспільства та її людинотворчої сутності.

Ключові слова: культура, людина, творчість, гуманістичні цінності.

Кострюков С.В. Человекотворческая сущность культуры.

Статья посвящена исследованию назначения культуры в жизни общества и ее человекотворческой сущности.

Ключевые слова: культура, человек, творчество, гуманистические ценности.

Kostrucov S. The human-creative essence of culture.

Article is devoted to research of purpose of culture in life of a society and its human-creative essence.

Key words: culture, the person, creativity, humanistic values.